

*Дмитрієва В. А.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри економічної інформатики та статистики
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

ЕКОНОМІЧНИЙ ДОСВІД 1991-2010 рр. НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (АНАЛІЗ ДАНИХ СТАТИСТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

Період з 1991 по 2010 роки є періодом нескінченних реформ, переорієнтацією політичних та економічних курсів України, вдалих та невдалих спроб налагодити цінові, податкові, кредитні та інші механізми регулювання економіки. Зокрема, розпад Радянського Союзу охарактеризувався зміною статусу України у позитивному сенсі (республіка отримала права та повноваження незалежної держави), та водночас руйнуванням економічних структур та взаємовідносин на території колишньої країни. Після здобуття незалежності Україна проходила етап, пов'язаний з банкрутством та закриттям старих підприємств і формуванням нових, стрімкими темпами інфляції та зростання обсягів боргів по заробітній платі, комунальних розрахунках, депозитних та кредитних виплат, заплутаністю та складністю процесів приватизації економічних об'єктів. Подальше проведення грошової реформи, реструктуризації економіки, розгалуження банківської системи, залучення великих обсягів іноземного капіталу та інші заходи сприяли налагоджуванню взаємовідносин між економічними суб'єктами. Однак, джерела проблем залишилися. В разі зросло економічне розшарування суспільства, загострилися внутрішні соціальні протиріччя, зросли внутрішні та зовнішні борги країни, девальвація гривні. Окрім цього, останні роки зазначеного періоду для України збіглися з світовою фінансовою кризою, яка суттєво вплинула на соціально-економічний стан держави.

Про становище, в якому досить тривалий час перебуває Україна, свідчать численні дослідження. Зокрема, детальним аналізом ситуації в країні займаються Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут економіки та прогнозування НАН України, Інститут демографії і соціальних досліджень НАН України та інші організації. Серед дослідників, які є фахівцями з різних галузей знань, зокрема, економіки, історії, соціології, математики, статистики, державознавства тощо, відомі Я.А. Жаліло, Ю.Г. Рубан, Н.В. Грицяк, Я. В. Белінська, О. С. Бабанін, С. В. Бреус, О. О. Молдован, Д. С. Покришка, С. І. Лавриненко, В. М. Яблонський, С. О. Біла, К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. М. Гаєць, Є. М. Кужель, О. В. Лібанова, Е. Найман та інші науковці. Всі вони зазначають незадовільний стан економіки та його наслідки.

В даній статті подається авторський аналіз статистичних джерел з узагальненням досвіду існуючих досліджень по найбільш критичних (на думку автора) показниках соціально-економічного розвитку України за період з 1991 по 2010 рр.

Про наслідки впливу всіх катаклізмів на стан економіки України переконливо свідчить, побудований за даними Статистичного щорічника України за 2009 рік (видання Державного комітету статистики України) [1], графік зміни рівнів валового внутрішнього продукту протягом 1991–2009 рр., зокрема, стрімке падіння рівня ВВП, яке розпочалося 1991 р., поступове зростання темпів ВВП, починаючи з 2000 р., критичні зниження у 2002 та 2005 рр., та стрімке падіння темпів зростання ВВП у 2009 р. (рис. 1).

За досліджуваний період у порівнянні з базовим 1990 р. темп зростання ВВП, нажаль, так і не вийшов принаймні на рівень 1991 або 1992 рр.

Економічна нестабільність та кризові явища вплинули на приріст населення України. Не зважаючи на запроваджені державою програми соціальної підтримки, природний приріст населення протягом багатьох років залишається від'ємною величиною. Наприклад, у Дніпропетровській області, згідно з даними Головного управління статистики [8, с. 318], у 1990 р. кількість народжених на 1000 населення становила 12,3 особи, померлих – 11,8‰, приріст населення ще залишався додатним і складав 0,5‰. У 1995 р. народжуваність в області становила тільки 8,6 осіб на 1000 населення, смертність зросла до величини у 15,8‰, а негативний приріст населення склав –7,2‰.

Пертурбації у сфері політики, економіки та влади 2004–2005 рр. знову спричинили помітне зниження приросту населення величиною у 9‰. Падіння цього показника у 2005 р. відбулося за рахунок падіння загального коефіцієнта народжуваності до 8,7‰ та піднесення загального коефіцієнта смертності до 17,7‰ (рис. 2).

Така тенденція спостерігається майже по всіх областях України і свідчить про посилення впливу негативних соціально-економічних чинників (безробіття, падіння доходів, збільшення обсягів витрат та витрат, зростання захворюваності, зниження якості та кваліфікаційного рівня медичного обслуговування, погіршення екологічної безпеки, поглиблення житлово-комунальних проблем, падіння рівня безпеки побуту людей, і як наслідок – високий травматизм та масова загибель людей на підприємствах (насамперед у гірничо-видобувній промисловості), у власних будинках (через відсутність заходів ремонту та профілактики життєзабезпечувальних систем), в дорожньо-транспортних аваріях (через недосконалі заходи безпеки для учасників руху) тощо.

Для ефективного аналізу економіки в Україні з 1993 р. використовується макромодель – система національних рахунків, яка враховує показники за

такими підсистемами, як виробництво, дохід, споживання, нагромадження капіталу тощо. Показник ВВП є одним з важливих індикаторів стану економіки країни. Однак, не менш важливими показниками є рівні доходів, податків, видатків та ін. Зокрема, простежимо тенденцію рівнів податків у взаємозв'язку з рівнем ВВП у період з 2002 по 2009 рр.

Здавалося б, зміна темпів сплати податків мала б знижуватися з падінням темпів зміни ВВП, або навпаки. Однак, аналіз даних про виробництво та структура ВВП за видами економічної діяльності [1; 9, с. 29-30] відображає іншу тенденцію. З'ясувалося, що падіння рівня ВВП порівняно з попереднім роком в Україні спричиняє збільшення

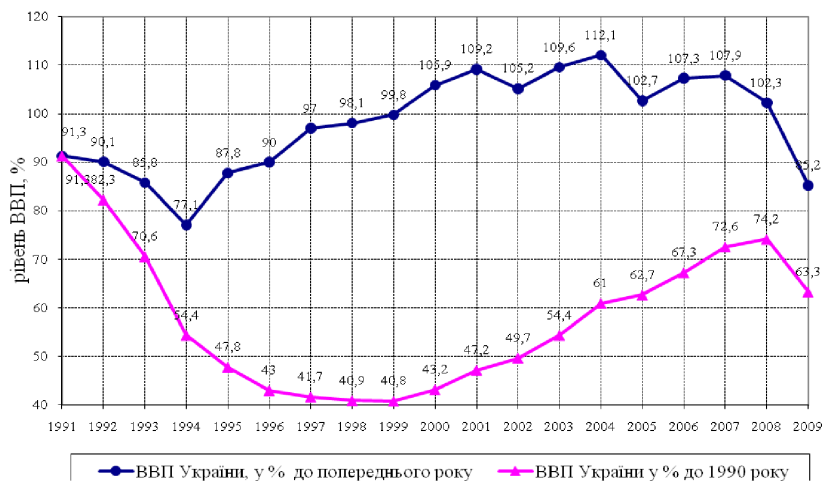

Рис. 1. Рівень ВВП України (у % до попереднього року та до 1990 року)

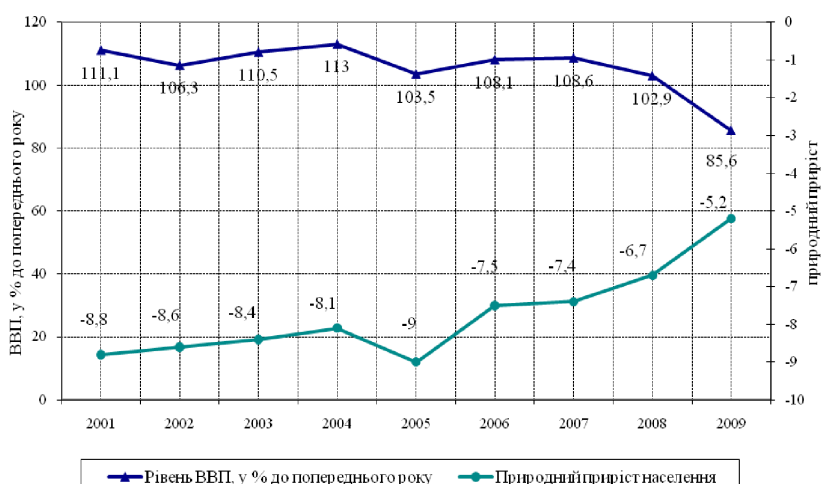

Рис. 2. Рівні ВВП та приросту населення за період 2000-2009 рр. у Дніпропетровській області

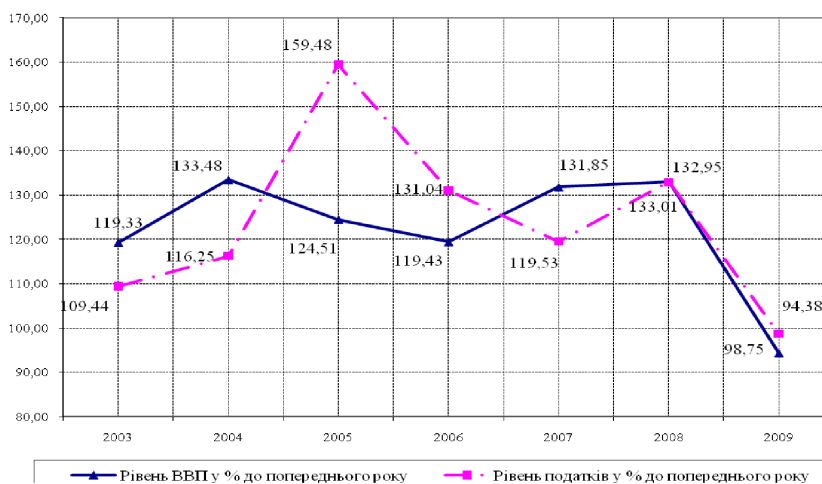

Рис. 3. Рівні ВВП та податків за 2003-2009 рр., у % до попереднього року

обсягів податків. А при зіставленні середньорічних темпів зміни податків та рівня ВВП, з'ясувалося, що тоді, як темп валового внутрішнього продукту в середньому змінювався на 121,5%, середньорічний темп податків – на 122,6%.

Графіки (рис. 3) показують, що у 2005 р. падіння рівня ВВП до 124,51% порівняно з попереднім роком (133,48%), викликало потребу наповнення бюджету за рахунок збільшення обсягів податків (показник темпу сягнув до 159,48%). Для економіки, що намагається забезпечити виконання багатьох програм соціального захисту, це досить складна ситуація, оскільки взяті зобов'язання з виплати пенсій, субсидій, матеріальної допомоги потребують адекватного наповнення бюджету. В розвинених країнах є

можливості регулювання такої ситуації за рахунок резервних фондів та фондів самострахування. Проте, нажаль, до економічних негараздів в Україні додаються ще й природні катаклізми та стихійні лиха (щорічні повені, лісові пожежі, техногенні катастрофи), ліквідація яких вимагає чималих грошових видатків.

У 2008–2009 рр. відбулося зниження темпів зростання ВВП та податків. Причиною цього дослідники називають світову фінансову кризу, яка, внаслідок неабиякої питомої ваги валютного резерву в американських доларах, безжально вдарила по складній економічній ситуації України. Як зазначено в аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень, «фінансово-економічна криза внесла певне розбалансування в

Таблиця 1

Показник (у фактичних цінах)	Роки							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Експорт товарів і послуг, млн. грн.	124392	154394	219607	227252	253707	323205	444859	423564
Імпорт товарів і послуг, млн. грн.	114501	147525	193120	223555	269200	364373	520588	438860
Сальдо експорту-імпорту, млн. грн.	9891	6869	26487	3697	-15493	-41168	-75729	-15296
Рівень експорту у порівнянні з попереднім роком		1,24	1,42	1,03	1,12	1,27	1,38	0,95
Рівень імпорту у порівнянні з попереднім роком		1,29	1,31	1,16	1,20	1,35	1,43	0,84
Рівень експорту у порівнянні з 2002 роком		1,24	1,77	1,83	2,04	2,60	3,58	3,41
Рівень імпорту у порівнянні з 2002 роком		1,29	1,69	1,95	2,35	3,18	4,55	3,83

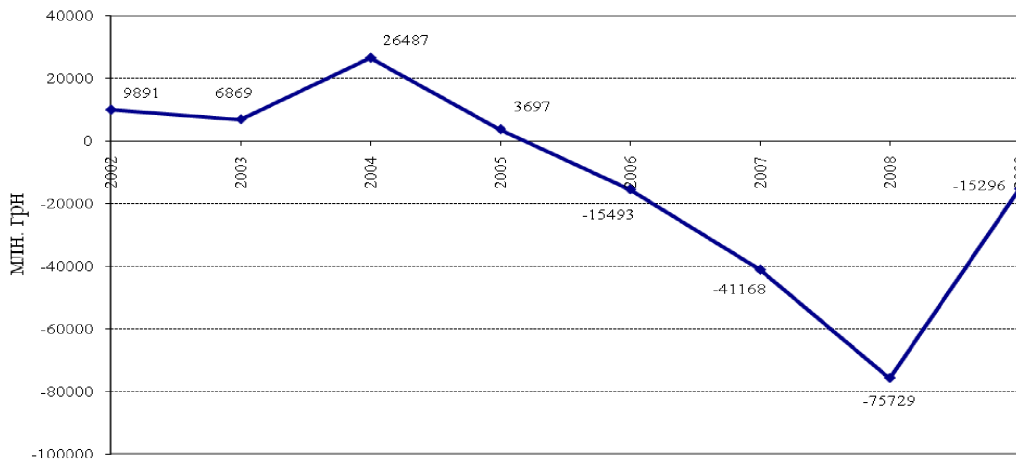

Рис. 4. Сальдо експорту-імпорту за 2002-2009 рр. (у фактичних цінах, млн. грн)

бюджетну сферу України, що виявилось в зменшенні податкових та неподаткових надходжень, а також ускладненні фінансування дефіциту бюджету. Проте, за рахунок *надпланових* (виділено мною. — В.Д.) надходжень до Державного бюджету в перші десять місяців, за підсумками 2008 р. видатки та надходження вдалося збалансувати. ...План надходжень, який *коригувався протягом року шість разів у бік збільшення* (виділено мною. — В.Д.), було виконано за рік на 99,9%. Доходи Державного бюджету в 2008 р. склали 231,7 млрд. грн., що на 65,7 млрд. грн., або на 39,6% більше за відповідний показник 2007 р., реальні доходи збільшилися на 8,2%. При цьому, податкові надходження за звітний період становили 167,9 млрд. грн. (на 43,9% більше від надходжень за 2007 р.), а неподаткові — 52,8 млн. грн. (на 25,4% більше). ...Видатки державного бюджету в 2008 р. склали 241,5 млрд. грн., що на 67,3 млрд. грн., або на 27,9% більше, ніж у 2007 році» [5].

Як наслідок, в країні формується ситуація, при якій зростає бюджетозалежність економічних суб'єктів, оскільки вимивання коштів у фізичних та юридичних осіб за рахунок зростання податків та падіння рівня доходів, надалі створювало чинники погіршення ситуації. Внутрішнє виробництво продукції на сьогодні залишається малорозвиненим і вузькоспеціалізованим (знову ж таки через недостатність коштів та матеріальну незацікавленість, що характеризується підприємцями одним лаконічним терміном «не вигідно»), іде постійний процес заміщення її дешевшим і не завжди якісним імпортом, а вітчизняний експорт орієнтований переважно на продаж сировини або напівфабрикатів (зокрема продукції металургійної галузі). Логічно дійти висновку, що подальше зростання обсягів податків та імпорту навряд чи сприятиме оздоровленню національної економіки.

Важливою для кожної країни є зовнішня торговельна діяльність. За даними Держкомстату про валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання [1] проведено аналіз тенденцій рівнів експорту та імпорту продукції і послуг країни протягом 2002–2009 рр. (табл. 1).

Починаючи з 2006 р. сальдо експорту-імпорту стало від'ємним, що в макроекономіці за неналежного рівня зовнішніх інвестицій свідчить про відтік валютних коштів держави за кордон.

Про динаміку сальдо експорту-імпорту дає чіткіше уявлення графіку (рис. 4).

Основою соціально-економічних моделей багатьох європейських країн є мале та середнє підприємництво. У 2009 р. Державним комітетом України з питань регуляторної політики та підприємництва було підготовлено та опубліковано національну доповідь «Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні». Як зазначено у доповіді, «мале та середнє підприємництво займає переважну частку в таких галузях економіки, як оптова та роздрібна торгівля, харчова промисловість та будівництво, стимулює розвиток конкуренції в європейській економіці, примушує великі компанії покращувати ефективність виробництва та впроваджувати нові технології» [6, с. 20]. Формування державної політики розвитку підприємництва започатковане ухваленим 7 лютого

1991 р. Верховною Радою Закону України «Про підприємництво» та утворенням Державного комітету України зі сприяння малим підприємствам і підприємству (травень 1991 р.). Завдяки державній програмі підтримки та відповідним законодавчим актам, починаючи з 1991 р., підприємницький сектор виріс у 12 разів. При чому на початок 2008 р. загальна кількість суб'єктів підприємництва налічувала понад 2,6 млн. одиниць, в структурі яких підприємства становили 15,8%, а фізичні особи-підприємці — 84,2% [6, с. 24]. У структурі підприємств понад 80% становили малі, на середні припадало близько 14% та на великі — менше 0,3%. Аналіз даних Державного комітету статистики дозволив дійти висновку, що не зважаючи на розміри цього сектору, частка обсягу реалізації малих підприємств у загальному обсязі реалізованої промислової продукції країни була незначною. А з початку 2000 р. (частка обсягу реалізованої продукції складала близько 3%) цей показник мав тенденцію до постійного зниження. Серед причин, які заблокували розвиток підприємництва, спеціалісти називають низьку активність банків держави та інших фінансових установ в інвестуванні підприємницької діяльності, завищені кредитні ставки, брак підтримки розвитку інноваційних технологій та їх впровадження в економіці, інфляційні і торгові бар'єри тощо.

Конкурентоспроможність економіки розвинутої країни зумовлена ефективністю діяльності економічних суб'єктів на основі різноманітних форм власності. Роздержавленню майна в Україні сприяли такі законодавчі документи, як «Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі і житлового фонду» (1991 р.), Закони України «Про приватизацію державного майна» (1992 р.), «Про Державну програму приватизації на 2000–2002 рр.» (2000 р.). Як зазначають дослідники [3, с. 9], за перші шість років після прийняття Закону України «Про приватизацію державного майна» (1992–2006 рр.) було реформовано 107 635 об'єктів, з них 24% державної власності та 76% — комунальної. Дані свідчать про те, що приватизація позитивно вплинула на продуктивність діяльності суб'єктів. Однак, «перебіг приватизаційних процесів в Україні характеризувався неефективною державною політикою у сфері приватизації, якій притаманні: практична відсутність стратегії реформування відносин власності в цілому та у виробничому секторі економіки зокрема; неврахування міжгалузевих зв'язків в економіці; нерозвиненість інституційних механізмів ринкового регулювання економіки; неефективність протидії поширенню схем тіньової приватизації; недостатня прозорість прийняття рішень щодо приватизації, зокрема стратегічних підприємств і підприємств-монополістів, які є основою економічного розвитку та національної безпеки держави» [4, с. 3].

Окрім зазначених проблем в економіці країни існують і інші, серед яких є проблеми ціноутворення. У ринковій економіці ціна є результатом взаємодії попиту та пропозиції, вона визначає пропорції обміну одного товару на інший (гроші). Окрім цього, саме ціни забезпечують ефективний розподіл обмежених ресурсів суспільства відповідно до його потреб.

В економічних моделях ціна дозволяє визначити умову споживчої рівноваги. Проблеми ціноутворення, які негативно впливають на ефективність функціонування вітчизняної економіки, в Україні намагаються вирішувати на законодавчому та науковому рівнях. Зокрема, на законодавчому рівні прийнято низку документів, які мали врегулювати цінову політику країни (Закон України «Про ціни і ціноутворення», «Господарський кодекс України», Закони «Про підприємства в Україні» та «Про захист економічної конкуренції» тощо). Однак, в результаті проведеного аналізу з'ясувалося, що на сьогодні при формуванні цін в Україні враховується переважно не фактор попиту або пропозиції, а принцип ланцюгової реакції зростання цін в одній галузі залежно від іншої (зазвичай енергетичної). З одного боку, простежується закономірна спроба покрити видатки своєї галузі за рахунок іншої, а відтак — коштом кінцевого споживача, а з іншого, це свідчить більше про жорстку детермінованість ціни кожної галузі від її ж видатків, ніж про орієнтацію на потреби ринку або попит споживача. Некорельованість цін на товари, а також попиту та пропозиції, державне встановлення цін в окремих галузях та на окремі види товарів та послуг, провокує відповідну цінову реакцію решти суб'єктів ринку, що негативно впливає на економіку [2] і породжує думку про загальну монополізованість економіки.

Про сучасний стан економіки країни говорять результати ґрунтовного аналізу, здійсненого вченими Національного інституту стратегічних досліджень, які сформулювали такі важливі висновки: «Підґрунтям економічної дестабілізації в Україні стали довгострокові (виділено мною. — В.Д.) системні суперечності:

— надмірна частка споживання та недостатні обсяги нагромадження в умовах нерозвиненості внутрішнього ринку, що призвело до необхідності покриття надлишку внутрішнього попиту за рахунок випереджаючого зростання імпорту, а відтак — стабільного погіршення сальдо зовнішньої торгівлі та ризиків валютної дестабілізації;

— інституційна нерозвиненість фінансової системи та вузькість механізмів рефінансування банківської системи, що обумовило активний вихід комерційних банків на зовнішні ринки запозичень, причому використання споживчих кредитів зосередилося насамперед на придбанні товарів імпортного асортименту та в іпотечному сегменті ринку;

— несприятливі умови для довгострокового інвестування, що обумовило переважаючу інвестиційну привабливість секторів з високою ліквідністю та якнайшвидшим обігом коштів, випереджаючі темпи інвестування в сектори, які здійснюють перерозподіл сукупного продукту, над інвестиціями у виробництво, що посилювало ризики нестабільності фінансової системи та інфляційний потенціал;

— концентрація експортної спеціалізації України на невеликій кількості товарних груп при зростанні відкритості економіки, що сформувало високу залежність економічної динаміки та фінансового становища від кон'юнктури зовнішніх ринків» [5].

Процес трансформації економіки України, як незалежної держави, ускладнюється невирішеними проблемами. Нажаль, через внутрішні суперечності та зовнішні впливи соціально-економічний стан країни та її громадян залишається вразливим та залежним від багатьох факторів.

Література

1. Валовий внутрішній продукт України [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. — Загол. з екрана.
2. Дмитрієва В. А. Тенденції ціноутворення як індикатор ринкових відносин в Україні / В. А. Дмитрієва // Економічний аналіз: зб. наук. праць. — Тернопіль : Вид-во Тернопільського нац. економ. ун-ту «Економічна думка», 2010. — Вип. 7. — С.63-67.
3. Дучинська Н. І. Розвиток відносин власності та їх вплив на зміни у механізмах нагромадження капіталу в трансформаційних економіках / Н. І. Дучинська // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Серія: Економіка. Вип. 2. — Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. — №10/1. — Т.16. — С.3—13.
4. Жаліло Я. А. Українська приватизація: перспективи та пріоритети: аналітична доповідь і матеріали «круглого столу» / Я. А. Жаліло та ін.; за заг. ред. В. Є. Воротіна. — К. : НІСД, 2008. — 58 с.
5. Жаліло Я. А. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Я.А. Жаліло, О.С. Бабанін, Я.В. Белінська та ін. — К., 2009. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>. — Загол. з екрана.
6. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь // Економіст. — 2009. — № 5: травень 2009. — С. 18—63.
7. Проблеми української економіки: внутрішні суперечності чи результат світової фінансової кризи?: матер. експертної дискусії, 17 жовтня 2008 р. / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. — К. : НІСД, 2008. — 48 с.
8. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2009 рік. — Д. : Гол. управління статистики у Дніпропетр. області, 2010.
9. Статистичний щорічник України за 2009 рік. — К., 2010.

Дмитрієва В.А. Экономический опыт 1991-2010 гг. независимости Украины (анализ данных статистических источников) — Статья.

Аннотация. Статья посвящена истории экономического развития Украины за годы независимости. Кроме исключительно экономических аспектов рассматриваются также социальные характеристики общества в исторической ретроспективе.

Ключевые слова: экономика, статистика, финансовая система, приватизация, предпринимательская деятельность.

Dmitrieva V. A. Economic experience of 1991-2010 of independence of Ukraine (The analysis of the statistical sources) — Article.

Summary. Article is devoted history of economic development of Ukraine for years of independence. Except exclusively economic aspects social characteristics of a society in a historical retrospective show are considered also.

Key words: economy, statistics, a financial system, privatization, enterprise activity.